

POKALBIAI APIE SENATVĘ IR BIČIULYSTĘ

(18) Aš visų pirma galvoju, kad bičiulystė gali egzistuoti tikrai tarp gerų žmonių. Kai dėl pastarosios sąvokos, tai aš griežtai nereikalauju, kaip tie, kurie svarsto šia tema įžvalgiau ir turbūt teisingai¹, bet tik su mažesne nauda bendram reikalui, tvirtinti, kad joks žmogus negali būti geras, jeigu jis nėra išmintingas. Tegu taip būna! Betgi šitie filosofai aiškina apie tokią išmintį, kurios joks mirtingasis iki šiol nėra pasiekęs, o mes turime apžvelgti tai, kas bendrai naudojama ir kas visuotinai pasitaiko, o ne tai, kas įsivaizduojama ar trokštama. Aš niekada nepasakyčiau, jog Gajus Fabricijus, Manijus Kurijus, Titas Korunkanijus², kuriuos mūsų protėviai laikė išmintingais, tokie buvo pagal tų filosofų reikalavimą. Tegu jau tie filosofai sau turisi išminties sampratą, ir nepakenčiamą, ir neaiškia, tik tegu sutinka, kad anie buvo geri žmonės. Betgi jie to tikrai nedarys, nes tvirtins, kad geras gali būti tikrai išmintingas žmogus. Taigi pasvarstykime, kaip žmonės sako, be gudragalviavimų. Tai tuos, kurie elgiasi, kurie gyvena taip, jog įrodo savą ištikimybę, sąžiningumą, pastovumą, dosnumą, kuriems nebūdinga aistra, geismas, įžūlumas ir kurie išsaugo didžiulę ištvermę, – tokią, kaip ką tikrai mano paminėtieji vyrai, – tai tuos žmones ir reikia laikyti gerais (kokiais anie ir buvo laikomi!), kadangi jie, kiek tai žmogui leidžiama, seka prigimtimi, ta puikiausia gero gyvenimo valdove. Juk, kaip man regis, aš aiškiai matau, jog mes esame gimę, idant mus saistytų tam tikras bendrumas, ir tuo didesnis, kuo kas nors būna arčiau mūsų. Užtat ir piliečiai mums būna geresni už svetimšalius, ir giminaičiai – už svetimuosius, kadangi prigimtis pati tarp giminaičių pagimdo bičiulystę. Na, bet pastaroji dar neturi pakankamai tvirtumo, kadangi bičiulystė tuo viršija giminybę, kad iš giminybės gali būti šalinamas maloningumas, o iš bičiulystės – ne: mat pašalintasis maloningumas atima ir patį bičiulystės vardą, o giminybės – palieka. Tačiau kokia didelė būna bičiulystės jėga, galima suprasti daugiausia iš to, kad dėl neapibrėžto žmonių giminės bendrumo, kurį sąlygojo pati prigimtis, ryšys tarp žmonių būna taip apribotas ir taip iki ribos sutrauktas, kad bet koks prierašumas tejungia arba du, arba visai nedaug asmenų.

(VI) Juk bičiulystė yra ne kas kita, kaip sutarimas dėl visų dieviškų ir žmogiškų dalykų kartu su maloningumu ir prierašumu, ir aš nežinau, ar nemirtingieji dievai ką dar puikesnio už jį dovanojo žmonėms, išskyrus, aišku, išmintį. Vieni labiau vertina turtus, kiti – stiprią sveikatą, treči – galybę, ketvirti – garbingas pareigas, o daugelis – kūno malonumus. Kai dėl pastarųjų, tai jie būdingi ir gyvuliams, o pirmieji – tai praeinantys ir nepatikimi dalykai, priklausantys ne tiek nuo mūsų sprendimų, kiek nuo atsitiktinės laimės. Tuo tarpu tie žmonės, kurie didžiausiu gėriu laiko dorybę, galvoja puikiai, nes būtent toji pati dorybė gimdo ir saugo bičiulystę, o ši be jos nieku būdu neapsieina.

(21) Na, o dabar pagal įprastinio gyvenimo ir mūsų pokalbio mastelį mes apibrėžkime dorybę, tik nesiekime tarsi kokie mokslininkai jos vertinti žodžių prakilnumu ir neimkim vardinti visų ją turėjusių gerų žmonių, tokių kaip Paulai, Katonai, Galai, Scipionai ir Filai. Jais visokeriopai tenkinasi kasdienis gyvenimas; tuos, kurių niekur rasti negalime, irgi praleiskim.

(22) Taigi šitokių vyrų bičiulystė teikia tokius didžiulius patogumus, kad vargu ar aš juos įstengsiu apsaityti. Visų pirma, koks gyvenimas gali būti, kaip sako Enijus, „gyvybingas“³, jeigu jis nesiremia abipusiu bičiulių maloningumu? Kas gali būti maloniau, kaip turėti tą, su kuriuo

¹ Ciceronas užsimena apie stoikus.

² Apie šiuos žmones žr. 35 paaiškinimą „Katonui Vyresniajam“.

³ Taip apie gyvenimą viename kūrinių fragmente sako poetas Enijus.

išdrįstum visa aptarti kaip su pačiu savimi? Ko būtų verta didžiulė sėkmė laimingai besiklostančiame gyvenime, jeigu neturėtum to, kas ja lygiai su tavimi džiaugtųsi? O ar nebūtų sunku pakelti nesėkmę be to, kuris ją išgyventų netgi sunkiau už tave patį? Pagaliau ir kiti dalykai, kurių žmonės siekia, patys vieni būna naudingi dažniausiai kuriuo nors vienu atžvilgiu: turtai – kad jais naudotumeisi, galia – kad tave gerbtų, garbingos pareigos – idant girtų, kūno malonumai – kad pasidžiaugtum, sveikata – kad nejaustum skausmo ir pasinaudotum kūno teikiamais patarnavimais. Tuo tarpu bičiulystė apima daugelį dalykų: ji esti po ranka, kad ir kur tu būtum; jos iš niekur nepašalina; ji niekad neapsireiškia nelaiku ir niekad nebūna varginanti, taigi mes ne vandeniui, ne ugnimi, kaip sakoma, dažniau naudojames, o bičiulyste. Čia aš kalbu ne apie kasdienišką, ne apie santūrią draugystę, kuri taip pat ir džiugina, ir padeda, bet apie tikrą tobulą bičiulystę, siejusią tuos žmones, kurių nedaug galim nurodyti. Mat bičiulystė ir sėkmę daro puikesnę, ir nesėkmę dalindamasi ir perduodama – lengvesnę.

(VII, 23) Ir nors bičiulystė apima kuo gausiausias ir didžiausias patogumus, bet vienu dalyku ji visa kita, be abejo, pranoksta: ji gerąja viltimi nušviečia ateitį ir sieloms neleidžia sutrikti ar nupulti. Juk kai kas nors žiūri į bičiulį, tai tarsi regi savo paties atvaizdą. Dėl šios priežasties ir nesantys – būna, ir stokojantys – pertenka, ir ligoniai – turi sveikatos, ir – dar sunkiau būna apie tai sakyti – mirusieji gyvena, nes tokia didele pagarba, tokiu atsiminimu ir ilgesiu juos apgaubia bičiuliai. Dėl to ir tų žmonių mirtis atrodo laiminga, kurių gyvenimas buvo pagirtinas. O jei tu iš santykių pašalinsi maloningumo ryšį, tai tau nei kokie nors namai, nei miestas galės tvirti nė žemelė bus toliau dirbama.

Jeigu sunkiau sekas suprasti, kokia esti bičiulystės ir santarvės jėga, tai šitai galim suvokti iš nesutarimų ir nesantarvių. Kurie namai būna tokie tvirti, o valstybė – tokia stipri, kad jos nebūtų galima visiškai sugriauti neapykanta ir nesantaika?! Va, iš to ir galim spręsti, kiek gero glūdi bičiulystėj.

(24) Žmonės pasakoja, kad vienas agrigentietis, vienas mokytas vyras graikiškai parašytais eilėmis pranašavęs, jog visa, kas tik esą gamtoje bei pasaulyje ir kas tik tai juda, bičiulystė sujungia, o nesantaika – išardo¹. Šitai visi mirtingieji ne tik supranta, bet ir iš tiesų patvirtina. Pavyzdžiui, jei kas nors kartą bičiuliui padarė bent kokią paslaugą, kartu pasitikdamas pavojų arba jį drauge patirdamas, tai argi kiti tokio žmogaus nepagerbtų, pareikšdami jam didžiausią pagarbą?! Kokias ovacijas neseniai visa salė sukėlė mano viešintojui ir bičiuliui Marko Pakuvijaus naujai tragedijai²! Mat vienu metu, kai karalius abejojo, kuris iš dviejų suimtųjų yra Orestas, Piladas pasisakė esąs Orestas, kad būtų vietoje jo nužudytas, o Orestas, kaip iš tiesų ir buvo, atkakliai tvirtino, kad tai jis. Žiūrovai stovėdami plojo išgalvotam dalykui; bet kaip, mūsų nuomone, jie būtų pasielgę tikrovės akivaizdoje? O juk pati prigimtis čia aiškiai rodo savo galią, kai žmonės svetimame pavyzdyje pripažįsta teisingą poelgį, kurio patys atlikti nebūtų galėję.

Štai kokios mano mintys apie bičiulystę, kurias, kaip man regis, galėjau papasakoti. Jei yra dar kitokių minčių – o aš tikiu, kad yra daug, – tai pasiteiraukite, jei tik rasit reikalą, tų, kurie tuos dalykus svarsto.

(25) FANIJUS. O mes verčiau norėtume išgirsti iš tavęs. Nors aš ir dažnai to teiravausi tavo

¹ Kalbama apie Empedoklį (apie 495–435 m. pr. Kr.), graikų filosofą. Sprendžiant iš pagrindinio veikalų „Apie gamtą“ fragmentų, Empedoklis visa kildino iš keturių pagrindinių elementų: ugnies, vandens, oro ir žemės. Svarbiausia tuos elementus jungianti jėga, pasak filosofo, yra meilė, o juos išardanti – neapykanta.

² Markas Pakuvijus (apie 220–apie 130 m. pr. Kr.) – Romos dramaturgas, poetas ir dailininkas. Iš gausios jo kūrybos liko 13 tragedijų pavadinimai ir fragmentai. Minima tragedija sukurta sekant veikiausiai Euripido „Ifigenija Tauridėje“. Orestas ir Piladas atvyko į Tauridę (dabartinį Krymą), ketindami pagrobtį deivės Artemidės atvaizdą, tačiau buvo sulaikyti. Karalius Toantas nuteisė Orestą mirties bausme, bet nuosprendžio negalėjo įvykdyti, kadangi nežinojo, kuris iš dviejų svetimšalių yra Orestas.

paminėtų žmonių ir tikrai noriai jų klausiausi, bet tavo kalba yra tarsi kito audimo.

SCEVOLA Tu, Fanijau, būtum apie tai pasakęs dar tvirčiau, jei neseniai būtum apsilankęs Scipiono soduose, kur įvyko pokalbis apie valstybę. Kaip jis tada užsistojo teisybę prieš rūpestingai parengtą Filo¹ kalbą!

FANIJUS. Juk kuo teisingiausiam žmogui buvo lengva ginti teisybę.

SCEVOLA. O ką? Argi nelengva apie bičiulystę kalbėti žmogui, kuris pelnė didžiausią šlovę už jos puoselėjimą su didžiausia ištikimybe, ištvirme ir teisingumu?

(VIII, 26) LELIJUS. Ką gi, tai tolygu jėgos panaudojimui. Argi turi reikšmės tai, kokiu pagrindu mane verčiate? Juk verčiate! Na, bet žentų siekiams ypač geruose dalykuose yra ne tik sunku, bet netgi neteisinga priešintis.

Taigi kai aš labai dažnai mąstydavau apie bičiulystę, tai man atrodydavo, jog svarbiausia apsvarstyti štai tokį dalyką: ar bičiulystės siekiama dėl silpnumo ir neturto, idant teikiant paslaugas ir jas atgal priimant kas nors iš kito žmogaus gautų ir savo ruožtu gražintų tai, ką pasiekti pats turi mažiau galimybių; ar bičiulystės esmę sudaro štai kas: kita jos priežastis, ateinanti iš gilesnės senovės, esanti ir gražesnė, ir veikia kilusi iš pačios prigimties, yra meilė, kurios vardu praminta bičiulystė² ir kuri sudaro pagrindą pasireikšti maloningumui. Juk dažnai naudos sulaukiama netgi iš tokių žmonių, kuriais rūpinamasi apsimetus jų bičiuliais ir kuriems dėmesys rodomas pagal aplinkybes, kai tuo tarpu bičiulystėje nesama nieko pameluoto, nieko apsimestinio, o tai, kas yra, būna tikra ir nesavanaudiška. Dėl šios priežasties bičiulystė, man regis, kilo veikia iš prigimties negu iš iš reikalo, veikia iš sielos jungties su tam tikru meilės jausmu, o ne iš skaičiavimo, kiek kuris dalykas duos naudos. O kad būtent taip yra, galima pastebėti netgi iš kai kurių gyvūnų: jie vaikus taip kurį laiką myli ir taip būna jų mylimi, kad tas jų jausmas lengvai pasireiškia. O juk žmoguje jis esti dar akivaizdesnis: pirma, jis matyti iš meilės, kuri sieja tėvus ir vaikus ir kurios nutraukti negalima kitaip kaip tiktai šlykščių nusikaltimu; antra, kai panašus meilės jausmas pasireiškia tada, kai susitinkame žmogų, kuris mus visiškai atitinka pagal būdą ir prigimtį taip, kad mes jame išvystame, kaip man regis, tarsi kokį sąžiningumo ir dorybės šviesulį. Juk nėra nieko mielesnio už dorybę, nieko, kas labiau viliotų gerbti kitą žmogų; juk už dorybę ir sąžiningumą mes kažkiek gerbiame netgi tuos žmones, kurių niekada nesam matę. Ar yra toksai, kuris su tam tikra maloninga simpatija neprisimintų Gajaus Fabricijaus ir Manijaus Kurijaus, kurių niekad nė matęs nėra? O ar yra žmogus, kuris nejaustų neapykantos Tarkvinijui Išdidžiajam, Spurijui Kasijui ir Spurijui Melijui³? Dėl valdžios Italijoje buvo susigrumta su dviem karvedžiais: Pyru⁴ ir Hanibalu⁵; tai pirmajam už jo sąžiningumą mes ypatingo priešiško nejuočiame, o antrojo už jo žiaurumą ši valstybė visuomet neapkę.

¹ Liucijus Furijus Filas (II a. pr. Kr.) – filosofo Karneado, įkūrusio Atėnuose Naująją Akademiją, pasekėjas.

² Bičiulystė lotyniškai yra *amicitia*, o meilė – *amor*. Abu žodžiai kilę iš *amare* „mylėti, mėgti“.

³ Tarkvinijus Išdidusis (VI a. pr. Kr.) – paskutinis Romos karalius, pagarsėjęs žiauriu elgesiu su patricijais ir valdiniais. Romėnų kantrybės taurė persipildė, kai jo sūnus Sekstas pasikėsino į patricijaus Liucijaus Tarkvinijaus Koliatino žmonos Lukrecijos garbę. Sukilę romėnai išvijojė Tarkvinijų Išdidųjį iš Romos (508–507 m. pr. Kr.). Spurijus Kasijus Vecelinus – Romos valstybės veikėjas, 502, 493 ir 486 m. pr. Kr. ėjęs konsulo pareigas. Pasiūlęs įstatymą dėl valstybinių žemių išdalijimo plebėjams, buvo apkaltintas karaliaus valdžios siekimu, todėl nužudytas. Spurijus Melijus – turtingas raitelis, 439 m. pr. Kr. apkaltintas karaliaus valdžios siekimu ir nužudytas.

⁴ Pyras (319–272 m. pr. Kr.) – nuo 306 m. pr. Kr. Epyro karalius, sėkmingai kovojęs prieš romėnus, kartaginiečius ir Aleksandro Makedoniečio (356–323 m. pr. Kr.) įpėdinius – helenistinių valstybių monarchus. Pakviestas į pagalbą Didžiosios Graikijos miestų, Pyras 280 m. pr. Kr. išsikėlė Italijoje ir mūšyje prie Heraklėjos sumušė romėnus. 279 m. pr. Kr. jis dar kartą juos sumušė prie Auskulo; kautynės buvo tokios sunkios, o pergalė – tokia menka, kad ilgainiui dideliais nuostoliais pelnytą bet kokį laimėjimą žmonės ėmė vadinti „Pyro pergale“. 278–276 m. pr. Kr. Pyras kariavo Sicilijoje ir užėmė beveik visas kartaginiečių tvirtoves. 275 m. pr. pralaimėjęs romėnams mūšį prie Benevento, Pyras sugrįžo į Epyrą. 274 m. pr. Kr. jis užėmė Makedoniją, o 273 m. pr. Kr. užpuolė Peloponesą. Žuvo gatvės kautynėse Argo mieste.

⁵ Apie Hanibalą žr. 18 paaiškinimą „Katonui Vyresniajam“.

(IX, 29) Na, o jeigu sąžiningumas pasižymi šitokia jėga, jog mes jį gerbiame ne tik tai tuose žmonėse, kurių niekad nematėme, bet, kas dar svarbiau, netgi priešuose, tai ar reikia stebėtis, jei sielos patiria jaudulį, kai įžvelgia žmonių, kuriuos su jomis gali sieti kokie nors saitai, dorybę ir gerumą?.. Vis dėlto meilę sutvirtina ir patirtoji geradarystė, ir pastebėtasis prieraišumas, ir pridėtasis įpratimas; na, o kai visi šie dalykai prisideda prie pirmojo sielos ir meilės virptelėjimo, tai įsižiebia stebėtino dydžio maloningumas. Ir jei kas mano jį kylant iš reikalo turėti žmogų, kuris padėtų jam pildyti savo troškimus, tai bičiulystei palieka suvis žemą, užvis mažiau, taip sakant, garbingą šaltinį, kadangi ją nori kildinti iš stygiaus ir reikalo. Bet jeigu taip būtų, kiekvienas, kuris save laikytų pačiu neturtingiausiu žmogumi, būtų pats tinkamiausias bičiulystei; vis dėlto taip toli šaukia nėra. Juk kiekvienas, kuris tik savimi užvis labiau pasitiki ir kuris būna taip gausiai apdovanotas dorybe ir išmintimi, kad jaučiasi nieko nestingęs ir laiko visa glūdinti savyje pačiam, kuo aukščiausiai iškyla, siekdamas bičiulystės ir ją puoselėdamas. Kodėl gi? Gal Afrikiečiui manęs trūko? Po šimts, nė trupučio! Ir man jo netrūko, tačiau aš jį gerbiau, žavėdamasis jo dorybe, o jis savo ruožtu gerbė mane, galbūt turėdamas tam tikrą nuomonę apie mano būdą; įpratimas pagimdė maloningumą. Bet nors mudviejų ryšius lydėjo kuo gausiausia ir didžiausia nauda, abipusės pagarbos priežastis nebuvo susijusi su viltimi gauti tos naudos. Mat jeigu mes būnam labdaringi ir dosnūs ne todėl, kad susilauktume dėkingumo (juk mes nesiekiam gauti palūkanų už labdarystę, o iš prigimties esam linkę į dosnumą), tai ir bičiulystės siekiame ne vildamiesi gauti pelno, o manydami, kad visa nauda iš jos glūdi meilėje.

(32) Nieko stebėtina, kad tokie pažiūrai visiškai nepritaria žmonėms, kurie gyvulių įpročiu visa priskiria aistra¹; mat nieko aukšta, nieko didinga, nieko dieviška neįstengia įžvelgti tie, kurie visas savo mintis suveda į tokį žemą, tokį niekingą dalyką. Dėl šios priežasties mes juos pašalinkim iš šio pokalbio, o patys supraskim, jog pagarbos jausmas bei maloningumo meilė kyla iš prigimties, kai žmogus duoda pasireikšti savo sąžiningumui. Tie, kurie įgijo pastarąjį, syja tarpusavy ir artėja vienas prie kito, idant ir nauda iš to, kurį ėmė gerbti, pasidžiaugtų, pasigėrėtų jo būdu, idant būtų lygūs ir vienodi meilėje, idant būtų linkę verčiau teikti paslaugas, o ne jų prašyti ir idant šitokios jų varžytuvės būtų garbingos. Štai, kaip iš bičiulystės bus pelnoma pati didžiausia nauda, o jos kildinimas iš prigimties, o ne reikalo bus rimtesnis ir teisingesnis. Juk jeigu bičiulystę nauda sulipdytų, tai, patyrusi pokyčių, pastaroji ją ir išardyty; bet kadangi prigimtis negali kisti, tai ir tikra bičiulystė būna amžina. Taigi regit, kokia bičiulystės kilmė; bet galbūt norite dar ką nors pridurti prie to, ką pasakiau?

FANIJUS. Ne, tai tu kalbėk toliau, Lelijau! Naudodamasis vyresnio amžiumi teise, aš atsakau ir už Scevolą.

(X, 33) SCEVOLA Visiškai teisingai! Tad ir paklauskim.

LELIJUS. Na, tai klausykite, prakilniausi vyrai, ką mudu su Scipionu kuo dažniausiai svarstydavome apie bičiulystę. Beje, jisai kalbėdavo, jog nesą kito tokio sunkaus dalyko, kaip bičiulystę išsaugoti iki paskutinės gyvenimo dienos. Mat dažnai atsitinka, kad žmonėms arba ne tas pats dalykas atrodo naudingas, arba jie ne tos pačios nuomonės laikosi apie valstybę; taip pat jis dažnai išsitaravo, jog žmonių būdai irgi keičiasi, vieni – dėl nelaimių, kiti dėl metų. Remdamasis panašumu, jisai pavyzdžiu šiems dalykams pasitelkdavo gyvenimo pradžia, kadangi ir pati stipriausia meilė tarp paauglių dažnai būna nusimetama su vaikiškąja toga; jeigu meilė nusitęsia į jaunystę, tai tą meilę kartais išardo ar varžymasis, ar vedybinis gyvenimas, ar siekimas kokios nors naudos, kadangi abudu to paties pasiekti neįstengia. Bet jeigu kurių nors žmonių bičiulystė ilgiau

¹ Ciceronas čia kalba apie epikūriečius.

užtruko, tai ji dažnai žlunga, kai bičiuliai atsideda varžymuisi dėl garbingų pareigų; taip pat bičiulystė nepatiria didesnio ankryčio už godumą pinigams, o jis būdingas daugeliui mirtingųjų; kai dėl prakilniausių žmonių, tai šiems pakenkia grumtynės už garbingas pareigas ir valstybininkų šlovę, kurios netgi tarp pačių didžiausių bičiulių sukelia pačius didžiausius priešiškus. Skaudus ir daugeliu atvejų teisingas išsiskyrimas įvyksta tada, kai iš bičiulių būna reikalaujama to, kas nėra teisinga: idant jie taptų ar geidulio bendrininkais, ar nusikaltimo padėjėjais; o kai šie atsisako, tai, nors būna teisingai pasielgę, vis viena nusižengus bičiulystės įstatymui juos kaltina tie, kuriems jie nepanoro paklusti. Na, o žmonės, kurie išdrįsta iš bičiulio reikalauti bet ko, jau pačiu savo reikalavimu pareiškia, jog patys dėl bičiulio padarys viską. Jų nusiskundimai paprastai ne tik išardo senus bičiulystės santykius, bet taip pat sukelia amžiną neapykantą. Šie dalykai tarsi pikta lemtis taip baisiai grasina bičiulystei, kad jų visų išvengti pririekia ne tiktai išminties, bet taip pat ir laimės, kalbėjo Scipionas.

(XI, 36) Dėl šios priežasties mes iš pradžių, jei norit, pasižiūrėkim, kaip toli bičiulystėje turi siekti meilė. Mat jei Koriolanas¹ turėjo bičiulių, ar jie privalėjo kartu su juo kelti ginklą prieš tėvynę? Ar turėjo bičiuliai talkinti karaliaus valdžios siekiančiam Vecelinui, ar turėjo padėti Melijui²? Netgi kai Tiberijus Grakchas drebinio valstybę³, tai jį, kaip matom, paliko Kvintas Tuberonas⁴ ir kiti bendraamžiai bičiuliai. O štai, kada Gajus Blossijus Kūmietis⁵, beje, svetingumo saitais susijęs su jūsu, Scevola, gimine, atėjo pas mane, Lenato ir Rupilijaus konsulavimo metais⁶ įėjusį į tarybą, ir meldė manęs atleidimo, nurodydamas tą priežastį, jog Tiberijų Grakchą taip branginęs, kad daręs viską, ko anas panorėdavęs, tai aš jo paklausiau: „Jeigu jis būtų užsimanęs, negi būtum padėgęs Kapitolijų?“ O jis man: „Jis niekad nebūtų šito panorėjęs; bet jeigu būtų, tai aš būč paklausęs!“ Tik pažiūrėkit į piktadario šnekas! Po šimts, juk Blossijus ir pats taip elgėsi, ir netgi padarė kur kas daugiau, nei papasakojo, kadangi ne tiktai pasidavė Tiberijaus Grakcho lengvabūdiškumui, bet netgi jam vadovavo; ne tiktai buvo jo pamišimo bendrininkas, bet ir to pamišimo įkvėpėjas. Tad dėl šios savo beprotystės Blossijus, išsigandęs naujos kvotos, pabėgo į Aziją, persimetė pas priešus ir buvo skaudžiai, bet teisingai nubaustas už nusikaltimus prieš valstybę. Vadinas, nebūsi išteisintas už nusikaltimą, kurį padarysi dėl bičiulio; net jei bičiulystės sročia bus nuomonė apie tavo dorybę, tai bičiulystei bus nelengva išlikti, jei pats atsitrauksi nuo dorybės.

(38) Na, o jeigu teisingu dalyku mes pripažinsim ar pasirengimą nusileisti bičiuliui, kad ir ko jisai panorėtų, ar prašyti bičiulio visa, ko tik patys užsigeistume, tai čia nebūtų nieko pikta, jei būtume tobulos išminties. Betgi kalbame apie tuos bičiulius, kurie stovi prieš akis, kuriuos mes matom ar apie kuriuos patiriam iš prisiminimų, tai yra tokius, kokie būna kasdieniame gyvenime. Iš jų būrio mums ir reikia imti pavyzdžius; be to, privalu rinktis tokius, kurie labiau už kitus priartėjo prie išminties. Matom, kokius bičiuliškus santykius Papas Emilijus palaikė su Liuscinu⁷ (apie juos

¹ Gajus Marcijus Koriolanas – legendinis romėnų karvedys, 493 m. pr. Kr. užėmęs volskų miestą Koriolus ir už tai pramintas Koriolanu. 491 m. pr. Kr. kovojo prieš plebėjus, kurie veikiai pasiekė, kad Koriolanas būtų ištremtas. Įskaudintas karvedys pasidavė pas volskus ir su jų kariuomene sugrįžo prie Romos. Motina Veturija ir žmona Voliumnija įkalbėjo karvedį nutraukti apgulą. Sugrįžęs pas volskus, buvo užmuštas akmenimis dėl netesėto pažado užimti Romą.

² Apie Veceliną ir Melijų žr. 34 paaiškinimą.

³ (nėra aiškinimo??)

⁴ Kvintas Elijus Tuberonas – Romos valstybės veikėjas, Liucijaus Emilijaus Paulo anūkas, Publijaus Kornelijaus Scipiono Emiliano sūnėnas. 123 m. pr. Kr. Tuberonas ėjo pretoriaus pareigas, 118 m. pr. Kr. – konsulo. Brolių Grakchų priešininkas.

⁵ Gajus Blossijus Kūmietis – Romos valstybės veikėjas, filosofas, Tiberijaus Grakcho šalininkas. Po pastarojo mirties nuteistas, pabėgo į Mažąją Aziją pas Pergamo karalių Aristonyką, kuris tuo metu kariavo prieš Romą. Kai 130 m. pr. Kr. Aristonykas pralaimėjo, Gajus Blossijus nusižudė.

⁶ Titas Popilijus Lenatas ir Publijus Rupilijus konsulavo 132 m. pr. Kr. Abu buvo Tiberijaus Grakcho priešininkai.

⁷ Kvintas Emilijus Papas ar Papijus ir Gajus Fabricijus Liuscinas 282 ir 278 m. pr. Kr. ėjo konsulu, o 275 m. pr. Kr. – cenzorių pareigas.

sužinom iš tėvų); abu drauge jie dukart buvo konsulai, kolegos cenzorių tarnyboje. Toliau, kaip sako atmintis, ir su šiais dviem vyrais, ir tarpusavyje kuo artimiausiai bendravo Manijus Kurijus ir Titas Korunkanijus. O kai dėl visų šitų žmonių, tai mums netgi negali kilti įtarimo, jog kuris nors iš bičiulio reikalavo to, kas prieštaravo ištikimybei, prieštaravo priesaikai ir buvo nukreipta prieš valstybę. Juk kai kalba pasisuka apie šitokius žmones, tai ar reikia sakyti, kad jie nebūtų ko nors panašaus pasiekę, jei ir būtų pabandę? Juk jie buvo kuo švenčiausi žmonės, ir jiems būtų atrode lygiai nusikalstama ne tik ko nors panašaus prašyti, bet taip pat paprašytam daryti. Tuo tarpu Tiberijumi Grakchu pasekė Gajus Karbonas¹, Gajus Katonas² ir, nors tada dar be galo mažai, brolis Gajus, kuris dabar yra pats aršiausias³.

(XII, 40) Vadinasi, bičiulystėje turi būti nepajudinamai nustatomas toksai įstatymas, pagal kurį nei mes prašytume bjaurių dalykų, nei patys darytume paprašyti. Juk bjaurus ir suvis nepateisinamas būna pasiteisinimas, kai kas nors prisipažįsta ne tik įvykdęs kitų nusikaltimų, bet taip pat iš bičiulystės kuo nors nusikaltęs prieš valstybę. Juk mes, Fanijau ir Scevola, dabar esam tokioj vietoj, iš kurios dera toli į priekį numatyti būsimus atsitikimus valstybėje.

Protėvių gyvenimo būdas truputį jau nukrypo ir nuo savų vėžių, ir nuo savo kelio. Tiberijus Grakchas pabandė užgrobti karaliaus valdžią ir netgi kelis mėnesius iš tikro karaliavo⁴. Ar ką nors panašaus girdėjo ir matė romėnų tauta? O ką po mirties juo sekę bičiuliai padarė Publijui Scipionui, tai aš be ašarų negaliu nė pasakoti⁵. Juk mes kaip tiktai galėdami už neseną Tiberijaus Grakcho bausmę pakentėme Karboną; o ko aš laikiu iš tribūno Gajaus Grakcho veiklos, nesinori nė pranašauti. Tuo tarpu įvykiai klostosi toliau ir, kartą prasidėję, dabar jau krypsta į pražūtį. Jūs gi matote, kokią nelaimę jau anksčiau sukėlė balsavimo lentelė, įvesta iš pradžių Gabinijaus įstatymu, o po dvejų metų patvirtinta dar ir Kasijaus⁶. Man regis, aš matau nuo senato atskirtą tautą ir svarbiausius dalykus, sprendžiamus minios valia. Juk dabar daugiau žmonių mokosi, koku būdu kelti sumaištį, o ne koku jai priešintis. Kodėl šitaip? Todėl, kad be sąjungininkų niekas tokių dalykų nė nebando daryti. Vadinasi, geri žmonės turi iš anksto žinoti, kad jeigu jie per kokį atsitiktinumą nežinodami užmegs tokią bičiulystę, tai tegu nelaiko savęs tiek supančiotais, kad neatsimestų nuo bičiulių, darančių kokį nors labai sunkų nusikaltimą; nedorėliams reikia skirti bausmę, be to, ne mažesnę tiems, kurie kitais sekė, negu tiems, kurie patys vadovavo begėdystei. Ar buvo koks kitas žmogus Graikijoje, garsesnis už Temistoklį⁷ ir už jį galingesnis? Kai vadovaudamas kariuomenei jisai per karą su persais išvadavo Graikiją ir dėl kitų pavydo buvo priverstas išvykti į tremtį, tai neištvėrė neteisybės, patirtos iš nedėkingos tėvynės, nors tai ir turėjo padaryti, o pasielgė taip, kaip po dvi dešimties metų padarė Koriolanas. Abu šie vyrai nesurado nė vieno pagalbininko eiti prieš tėvynę, todėl veikia ir vienas, ir kitas nusižudė.

(43) Dėl šios priežasties šitoks didelis nedorėliu sutarimas ne tik kad nedangstytinai po pasiteisinimais bičiulyste, bet veikia baustinas visų rūšių bausmėmis, idant nieks nemanytų, jog

¹ Gajus Papirijus Karbonas – liaudies tribūnas 131 m. pr. Kr., Tiberijaus Grakcho šalininkas.

² Gajus Porcijus Katonas – Katono Vyresniojo anūkas, 114 m. pr. Kr. ėjęs konsulo pareigas.

³ Gajus Sempronijus Grakchas (153–121 m. pr. Kr.) – Romos valstybės veikėjas, jaunesnis Tiberijaus Grakcho brolis. 123 ir 122 m. pr. Kr. jis buvo liaudies tribūnas ir, norėdamas pratęsti brolio reformas, pasistengė patraukti į savo pusę raitelių luomo žmones (suteikė jiems galimybę posėdžiauti prisiekusiųjų kolegijoje ir šitaip kontroliuoti senatorius, kurie tada valdė provincijas ir iš jų pelnėsi) ir plebėjus (pateikė įstatymą dėl javų kainų sumažinimo). Senatas sutrukdė perrinkti Gajų Grakchą liaudies tribūnu 121 m. pr. Kr. Ginkluotų susidūrimų metu Grakchas nusižudė, o 3000 jo šalininkų buvo išžudyti.

⁴ Senatorių luomo žmonės, taip pat ir Lelijus, Tiberijų Grakchą apkaltino pačiu baisiausiu nusikaltimu – karaliaus valdžios siekimu.

⁵ Čia veikiausiai kalbama apie Publijų Kornelijų Scipioną Naziką, kuris vadovavo veiksams prieš Tiberijų Grakchą bei jo šalininkus. Po Grakcho mirties 133 m. pr. Kr. Scipionas buvo priverstas bėgti iš Romos ir mirė Pergame.

⁶ 139 m. pr. Kr. priimtas Gabinijaus įstatymas įtvirtino slaptą balsavimą per magistratų rinkimus, o 137 m. pr. Kr. priimtas Kasijaus įstatymas – ir teismuose, svarsčiusiuose kriminalines bylas.

⁷ Apie Temistoklį žr. 13 paaiškinimą „Katonui Vyresniajam“.

jam leidžiama sekti paskui bičiulį, kuris eina su karu prieš tėvynę; tik aš nežinau, ar kada nors bus taip, kaip buvo, kai šie įvykiai tik prasidėjo. Na, bet man ne mažesnę rūpestį kelia tai, kokia valstybė bus po mano mirties, – ne tik tai, kokia ji yra šiandien.

(XIII, 44) Taigi tegu būna nepajudinamai nustatomas štai toks pirmas bičiulystės įstatymas: iš bičiulių prašykime garbingų dalykų, juos dėl bičiulių darykime ir nelaukime, kol būsime to paprašyti; tai darydami, negailėkime pastangų ir nedelskime niekad, o patarimą bičiuliams duokime noriai ir drąsiai. Tegu mus geriems darbams skatinantis bičiulio autoritetas bičiulystėje mums reiškia kuo daugiausia, tegu juo būna remiamasi įtikinėjant ne tik atvirai, bet netgi ryžtingai, jei taip reikalaus aplinkybės, ir tegu jam būna nusileidžiama.

(45) Tuo tarpu kai kurie žmonės, kuriuos Graikijoje, kaip girdžiu, laiko išminčiais, mielai reiškė, kaip man rodos, keistas mintis (juk nėra tokio dalyko, kurio jie nebūtų gudragalviškai aptarę), jog pernelyg artimos bičiulystės reikią šiek tiek privengti, idant nereikėtų vienam rūpintis už daugelį; bet kuriam žmogui visai pakanką savų rūpesčių, o susirgti dar ir svetimais esą sunku; pats naudingiausias dalykas – bičiulystės vadžias laikyti palaidas, kad panorėjęs galėtum jas arba įtempti, arba paleisti; na, o gero gyvenimo esmę sudaręs buvimas be rūpesčių, kuriuo mėgautis jokia siela negalės, jei viena už visas kankinsis tarsi gimdydama. Dar kiti, kaip pasakojama, aiškina netgi nežmoniškiau (tai aš trumpai paliečiau kiek anksčiau), o būtent, kad bičiulystės reikią siekti dėl apsaugos ir pagalbos, o ne dėl maloningumo ir meilės, užtat kiekvienas žmogus, kuris turįs mažiausiai jėgų ir tvirtybės, labiausiai siekiąs bičiulystės; iš čia išeiną, jog labiausiai joje apsaugos ieškančios moterėlės, o ne vyrai; silpnieji, o ne galingieji ir nelaimingieji, o ne tie, ką laiko laimingais. Tai bent garsinga išmintis!¹ Juk tai saulę iš pasaulio atima tie, kurie atima iš gyvenimo bičiulystę, už kurią mes nieko geresnio nesam gavę iš nemirtingųjų dievų ir nieko malonesnio. Juk kas gi yra tasai buvimas be rūpesčių? Jis turi patrauklią išorę, o iš tikrųjų už daug ką yra atmestinas. Nėra išmintinga nesiimti ar apsiėmus pamesti bet kurį garbingą dalyką ar veiksmą, kad tik nepatirtumei rūpesčių. O jeigu mes jų vengiame, tai taisyk reikia bėgti ir nuo dorybės, kuri, būtinai lydima tam tikro rūpesčio, niekina ir neapkenčia sau priešingų dalykų, lygiai kaip gerumas – piktumo, santūrumas – geidulingumo, narsumas – ištižimo. Taigi regi, jog labiausiai dėl neteisingų dalykų kenčia teisingieji, dėl bejėgiškumo – narsieji, dėl begėdysčių – padorieji. Vadinasi, gerai sudarytai sielai būdinga ir džiaugtis dėl gėrio, ir kentėti dėl blogio. Tad jei išmintingam žmogui pasitaiko išgyventi sielos skausmą – o juk iš tiesų pasitaiko, jei tik mes nemanome, kad iš jo sielos būtina išravėti bet kokį žmoniškumą, – tai argi tas skausmas yra priežastis, dėl kurios mums reikia iš gyvenimo visiškai pašalinti bičiulystę, idant dėl jos neišgyventume kokių nors sunkumų?! Jei mes pašalinsim sielos virpesį, tai kuo tada žmogus skirsis, na, nesakau nuo gyvūno, bet nuo kelmo ar akmens, ar dar ko nors panašaus?! Užtat nė nereikia klausyti tų, kurie nori, jog dorybė būtų kieta ir tarsi geležinė²; priešingai, kaip ir daugelyje dalykų, taip ir bičiulystėje ji esti švelni ir jautri, ir tada kai bičiuliai patiria gera, ji tarsi išsiplečia, o kai bloga – tarsi susitraukia. Dėl šios priežasties tas nerimas, kurį dažnai tenka iškęsti dėl draugo, nėra toks stiprus, kad pašalintų iš gyvenimo bičiulystę, – jis ne stipresnis už nerimą, kuris priverstų atsisakyti dorybės už tai, kad atneša tam tikrų rūpesčių ir sunkumų.

(XIV) Kadangi, kaip anksčiau minėjau, žmogus užmezga bičiulystę, jei bent kokį ženklą duoda dorybė, idant prie jos galėtų prisidėti ir prisijungti gimininga siela, tai, kai taip atsitinka, yra būtina, kad atsirastų meilė. Juk ar bėra kitas toks beprasmiškas dalykas kaip džiaugsmas dėl daugybės tuščių dalykų, tokių kaip garbė, kaip šlovė, kaip pastatas, kaip rūbas ir kūno priežiūra, arba visiškas

¹ Ciceronas čia aptarė Epikūro mokymą.

² Kalbama apie stoikus.

nesidžiaugimas dorybe apdovanota gyva būtybe, – ta, kuri gali mylėti ar, kaip jau sakiau, meile atsilyginti už meilę? Ir ar būna dar kas taip malonus kaip atpildas už maloningumą, kaip apsikeitimas pastangomis ir paslaugomis? O jeigu dar pridėsime, ką iš tiesų galima pridėti, o būtent tai, kad joks kitas dalykas taip nevilioja ir prie savęs netraukia kaip panašumas – prie bičiulystės? Juk iš tikro teisingu dalyku pripažinsime tai, kad geri žmonės geruosius gerbia ir į saviškių būrį priima tuos, kurie su jais būna tarsi susiję giminytės ir prigimties saitais. Mat niekas kitas taip negeidžia panašių ir taip jų netrokšta, kaip tai daro prigimtis. Dėl šios priežasties, Fanijau ir Scevola, aš manau, kad geriesiems turi būti nepajudinama štai kas: tarsi koks būtinas dalykas jiems reikalingas maloningumas, tasai pačios prigimties duotasis šaltinis. Na, o tas pats gerumas irgi būna kreipiamas į daug žmonių. Juk dorybė nėra nežmogiška, nėra kitiems neįsipareigojusi ir išdidi – toji dorybė, kuri paprastai apsaugo ištisas tautas ir jomis geriausiai pasirūpina; juk ji išties šito nedarytų, jeigu bodėtųsi meile liaudžiai.

(51) Be to, man dar atrodo, kad žmonės, bičiulystės mezgantys dėl naudos¹, nutraukia patį mieliausią bičiulystės saitą. Juk ne tiek iš bičiulio patirtoji nauda kiek pati bičiulio meilė džiugina mus, o tada ir tai, kas atėjo iš bičiulio, mums būna malonu, jei tik tą dalyką lydėjo pastanga. Ir mes taip toli esam nuo minties, jog žmonės bičiulystę puoselėja dėl savo neturto, kad mums patys dosniausi ir maloniausi būna tie, kurie užvis mažiau stokoja kito žmogaus galių ir išteklių, o užvis labiau – jo dorybės, kuri ir sudaro apsaugos pagrindą. Aš netgi nežinau, ar taip jau reikia, kad bičiuliams niekada nieko netrūktų. Juk kur būtų pasireiškusios mano pastangos, jeigu nei taikos, nei karo metu Scipionui nebūtų stigę nei mano patarimų, nei darbų. Vadinasi, ne naudą bičiulystė, o nauda bičiulystę lydi.

(XV, 52) Taigi nereikia nė klausyti žmonių, skęstančių malonumuose², jei kada nors jie postringaus apie bičiulystę, kurios patys nebūna pažinę nei protu, nei gyvenimu. Juk gi kas toks – šaukiuos dievus ir žmones liudyti – norėtų aptekti visokeriopais turtais ir maudytis jų gausybėje, bet nenorėtų nei pats mylėti, nei būti kieno mylimas? Nieko nuostabaus, kad toks kaip tik esti tiranų³ gyvenimas, kuriame nė būti negali nei ištikimybės, nei meilės, nei pastovaus maloningumo, kuriame viskas kelia įtarimų bei rūpesčių ir kuriame nesama vietos bičiulystei. Kas gali mylėti žmogų, kurio bijosi, arba žmogų, kuris, kaip jam rodos, bijosi jo? Vis dėlto bent kurį laiką tokie būna gerbiami apsimestinai. O kai tik jie žlunga, kaip dažniausiai ir būna, tada supranta, kaip jiems stigo bičiulių. Kalbama, jog tremtyje Tarkvinijus⁴ išsitaręs, kad tada supratęs, kas jam buvę ištikimi bičiuliai, o kas – neištikimi, kai jau nei vieniems, nei kitiems nebegalėjęs atsilyginti.

(53) Beje, aš stebiuosi, kad būdamas tokio išdidumo ir atšiaurumo žmogus jisai išvis galėjo turėti bent vieną bičiulį. Ir kaip mano minėto vyro būdas negalėjo padėti jam jų įsigyti, lygiai taip daugelio kitų labai galingų vyrų turtai užkerta kelią ištikimam bičiuliavimuisi. Juk likimas ne tik pats aklas, bet ir dažniausiai apakina tuos, kuriuos palepino; savo ruožtu likimo lepūnėliai pasikelia į puikybę ir savivalę, ir nebebūna labiau nepakenčiamų žmonių už neprotingus laimės kūdikius. Šitai mes galim patirti iš to, kuris, anksčiau buvęs sukalbamo būdo, keitėsi, pasiekęs valdžios, galybės ir sėkmės, kuris tada paniekino senus bičiulius ir įsitaisė naujų. Na, o kas gali būti kvailiau nei tai, kad žmogus, kuris dėl savo išteklių, galimybių ir galios gali užvis daugiau pasiekti, vis dėlto įsigyja

¹ Kalbama apie hedonistus, kirėniečio Aristipo (apie 435–355 m. pr. Kr.) pasekėjus.

² Taip Ciceronas atsiliepia apie epikūriečius ir hedonistus.

³ Tiranais vadinami VII–VI a. pr. Kr. graikų miestų valdovai, dažniausiai priklausę aristokratų luomui, tačiau valdžią užgrobę su žemųjų visuomenės sluoksnių pagalba ir valdę tų sluoksnių, tai yra demo, arba tautos, vardu. Tiranų valdymas buvo paremtas prievarta, jie griebdavosi visų įmanomų priemonių, įgyvendindami sumanymus ir susidorodami su priešininkais, todėl veikiai įsipykdavo netgi demui. Kaip tiranas graikams ilgainiui ėmė reikšti smurtininką, taip ir romėnams tą patį reikė karalius.

⁴ Ciceronas kalba apie paskutinį Romos karalių Tarkvinijų Išdidų, žr. 34 paaškinimą.

dalykų, perkamų už pinigus: žirgų, tarnų, prabangių drapanų, brangių indų, tik nieku būdu ne bičiulių tų pačių geriausių ir gražiausių, taip sakant, gyvenimo rakandų. Nes juk tokie žmonės, įsigydami kitų dalykų, negali žinoti, kam jie visa tai kaupia ir dėl ko vargsta (mat viskas atiteks tam, kuris pasirodys už juos stipresnis), kai tuo tarpu bičiuliai sudaro tvirtą ir tikrą bet kurio žmogaus nuosavybę; net jei kas nors savo rankose ir išsaugotų visa, ką gavo kaip likimo dovanas, tai tuščias ir likęs be bičiulių jo gyvenimas vis viena negalėtų būti malonus. Na, bet apie tai gana.

(XVI, 56) Dabar reikia nustatyti, kokios galėtų būti bičiulystėje ribos ir kokios, na, tarsi sienos meilėje. Apie jas žinau tris nuomones, iš kurių nė vienai nepritariu¹, o būtent pirmoji sako, jog mes bičiulio atžvilgiu būname taip nusistatę kaip mes patys – savo; antroji – kad mūsų maloningumas bičiuliams lygiai ir vienodai atliepia jų maloningumą mums; trečioji – kad kiek kiekvienas save vertina, tiek būna ir bičiulių vertinamas. Nė vienai iš šių trijų nuomonių aš neprijaučiu visiškai. Kai dėl pirmosios, tai ja neteisingai reiškama, jog tuo būdu, kuriuo kiekvienas elgiasi su savim, jisai elgiasi ir su bičiuliu. Kiek daug yra dalykų, kurių mes niekad nepadarytume dėl savęs, o darome dėl bičiulių! Melsti nenusipelniusio žmogaus, maldauti jo, tada aštriau ką nors užsipulti ir smarkiau supeikti – štai kokie dalykai mūsų reikaluose būna nepakankamai garbingi, užtat bičiulių – patys garbingiausi; o juk yra daug tokių dalykų, kuriuose geri žmonės daug ką nuo savęs atplėšia ir išgyvena, jog tai būna atplėšiama, kad tik tuo galėtų pasinaudoti veikiau bičiuliai, o ne jie patys.

(58) Pagal antrąją nuomonę bičiulystė apibrėžiama vienodu paslaugų ir gerų ketinimų skaičiumi. O juk koks menkas ir niekingas yra tas dalykas – suvedinėti sąskaitas su bičiuliu, kad tik įplaukų ir išlaidų sąrašai būtų lygūs! Tikroji bičiulystė man atrodo kur kas turtingesnė, kur kas labiau pertekusi; ji griežtai nepaiso reikalavimo neatiduoti daugiau nei pati buvo gavusi: juk neturime bijoti, kad kas nors neišsprūstų, kad kas nors nenulėktų ant žemės arba kad į bičiulystės sąskaitą neįneštum ko nors, kas viršytų lygiavą.

(59) Trečias apibrėžimas yra pats blogiausias; pagal jį, kiek kuris nors žmogus vertina save, tiek jį vertina bičiuliai. Juk dažnai būna, kad žmonės arba labiau puola dvasia, arba praranda viltis dėl padėties pagerėjimo. Tačiau bičiuliui nieku būdu nevalia jo atžvilgiu būti tokiam, kokiu jisai tapo pačiam sau, bet jau veikiau privalu stengtis ir veikti, idant puolusi bičiulio dvasia galėtų atsitiesti, idant jis atgautų viltį ir idant būtų išblaškytos juodos jo mintys. Vadinasi, tikrai bičiulystei reikia nustatyti kitas ribas. Na, bet aš pirma papasakosiu, ką užvis labiau paprastai smerkdavo Scipionas. Jis tvirtindavo negalėjęs rasti kito bičiulystei priešiškesnio posakio nei to žmogaus, kuris kalbėjęs, jog dera taip mylėti, kaip kada nors neapkęsi. Scipionas sakęs, jog negali priversti savęs patikėti, kad šitai, kaip manoma, yra ištaręs Biantas, vienas iš septynių išminčių, ir kad tai kokio nors nešvankaus, savanaudiško ir viską savo valdžiai siekiančio pajungti žmogaus nuomonė. Juk kaip kas nors gali bičiulystėje gyventi su tuo, kuriam, jo nuomone, jisai ilgainiui pasidarys priešas?! Maža to, jisai turės norėti ir pageidauti, kad bičiulis kuo dažniau nusidėtų, idant šitaip gautų daugiau dingsčių supeikti bičiulį; priešingai, dėl teisingų bičiulio darbų ir jo gerovės jam reikės sielotis, kentėti ir pavydėti. Dėl šios priežasties šitas reikalavimas, kad ir kieno jisai būtų pasakytas, verčia nutraukti bičiulystę; tad tam, kuris taip sugalvojo, veikiau jau reikėjo reikalauti, kad užmegzdami bičiulystę mes negailėtume pastangų, idant niekada neimtume mylėti to, kurio galėsime kada nors neapkęsti. Maža to, jei jau mums ne taip gerai pasisektų išsirinkti bičiulį, tai, Scipiono nuomone, mums veikiau derėtų kentėti, negu svarstyti apie laiką, kada mūsų santykiai taps priešiški.

(XVII, 61) Tad štai, kokių ribų, mano manymu, privalu laikytis: bičiulių būdas turi būti

¹ Kam priklauso toliau aptariamos nuomonės, nežinoma. Pirmoji pagal turinį artimiausia epikūriečių mokymui.

išpuoselėtas, jie privalo be jokių išimčių laikytis visų reikalų, sumanymų ir ketinimų bendrumo; net jei dėl kokios nors likimo užgaidos atsitiktų taip, jog prisieitų paremti ne tokius teisingus bičiulių ketinimus, kai iškiltų pavojus arba jų pilietinėms teisėms, arba geram vardui, tada reikėtų nukrypti nuo tiesaus kelio, tik kad šio mūsų žingsnio nelydėtų didžiausia nešlovė, kadangi yra tam tikros ribos, iki kurių bičiulystei būna galima atleisti. Bet negalima nepaisyti gero vardo, menku įrankiu nedera laikyti piliečių maloningumo, kurį pelnyti vilionėmis ir įsiteikimais yra bjaurus dalykas; dorybės, paskui kurią seka visų meilė, atmesti nieku būdu negalima.

(62) Tačiau Scipionas, o aš dažnai prie jo sugrįžtu, nes jis visuomet kalbėdavo apie bičiulystę, norėjo, kad žmonės visuose reikaluose būtų uolesni: juk jie įstengią pasakyti, kiek kuris turi ožkų ir avių, o kiek bičiulių – negalį; jie negailį pastangų, įsigydami ožkas ir avis, o visai nesirūpiną, išsirinkdami bičiulius, ir neturį tarsi kokių ženklų ar žymių, pagal kurias nustatyti, kokie žmonės tiktų jiems į bičiulius. Tai štai, reikia išsirinkti žmones ištikimus, pastovius ir ištvemingus, o tokių baisiai stingą. Ir spręsti apie juos be tikro išbandymo būna sunku, o išbandyti tenką jau užmezgus bičiulystę. Taigi bičiulystė ateina anksčiau už sprendimą ir atima galimybę išbandyti.

(63) Vadinas, protingam žmogui reikia tarsi kokį žirgą prilaikyti maloningumo antplūdį, idant šitaip mes, tarsi lenktyniaudami išjodinėtais žirgais, galėtume bičiulystės santykius palaikyti, visokeriopai išbandę bičiulių būdą. Juk dažnai pamatome, kokie lengvapėdiški esti mūsų bičiuliai, susidūrę su mažais pinigais; na, o jei jų maži pinigai neįstengia paveikti, tai juos pažįstame, kai susiduria su didelėmis sumom. Bet jei ir bus tokių, kurie bjauriu dalyku laikys pinigų statymą aukščiau bičiulystės, tai ar surasim tų, kurie labiau už bičiulystę nevertins garbingų pareigų, aukštų civilinės ir karinės valdžios postų, viešpatavimo ir galybės, kad tuo metu, kai jiems iš vienos pusės siūlys visa šitai, o iš kitos – paisyti bičiulystės įstatymo, jie labiau negeistų pirmųjų?! Juk žmogaus prigimtis yra per silpna paniekinti galybę, ir jei tik žmonės jos pasiekia, paniekinę bičiulystę, tai mano, jog šitai skendės tamsybėse, kadangi jie turėję rimtą priežastį paniekinti bičiulystę. Taigi sunkiausia tikrą bičiulį surasti žmonėse, kurie užima garbingas pareigas ir būna valdžioje; juk kur tu surasi tokį, katras garbę, tenkančią bičiuliui, vertintų labiau už savo paties? Kodėl? Noriu praleisti atsakymą ir pastebėti, kokios slegiančios ir sunkios daugeliui atrodo pareigos palaikyti bičiulį nelaimėje. Nelengva suieškoti žmonių, kurie tokį žingsnį žengia. Nors Enijus ir teigus, sakydamas:

Bičiulį tikrą bėdoje pažįstame¹, –

bet štai kokie du dalykai įrodo daugelio žmonių lengvabūdiškumą ir silpnumą: jie bičiulius laimėje niekina, o bėdoje – pameta. Taigi tą, kuris bičiulystėje abiem atvejais pasirodo pastovus bei ištvemingas, mes turime laikyti pačiu rečiausiu žmonių giminės atstovu ir kone dieviška būtybe.

(65) Pastovumo ir ištvėmės pagrindas yra žmogaus ištikimybė, kurios mes ir ieškome bičiulystėje, nes niekas nebūna pastovu, kas nėra ištikima. Be to, pridera rinktis žmogų paprastą, draugišką ir sutariantį, tai yra tokį, kurį jaudina tie patys dalykai; na, o visa šitai ir būna susiję su ištikimybė. Mat kaip ištikimu negalima laikyti tokio proto, kuriam būdingas nepastovumas ir suktumas, taip nei ištikimas, nei pastovus nebūna žmogus, kuris nesijaudina dėl tų pačių dalykų ir neatitaria bičiuliui pagal prigimtį; prie to paties reikia pridėti ir tai, kad žmogus neturi jausti malonumo, kaltindamas kitą, ir tikėti pateiktais kaltinimais²; visa tai irgi susiję su tuo pačiu pastovumu, mano čia kurį laiką aptariamu. Užtat ir yra taip kaip aš kalbėjau iš pradžių, o būtent, kad bičiulystė gali sieti tikrai gerus žmones. Mat geram žmogui, kurį galime pavadinti taip pat ir išmintingu bičiulystėje, būdingi du dalykai: pirma, toks saugosi bet ko, kas netikra ir apgaulinga;

¹ Citata iš Enijaus tragedijos „Hekabė“.

² Kaltinimai kriminaliniu nusikaltimu, po kurių sekdamas nuteisimas, buvo laikomi nuopelnu ir užtikrindavo jauno žmogaus kilimą karjeros laiptais.

prakilnus žmogus netgi būna labiau linkęs atvirai nekęsti, o ne slėpti po veido išraiška savo nuomonę; na, o antra, jis ne tik atmeta kito žmogaus pateiktus kaltinimus, bet ir pats nesti įtarus ir niekad negalvoja, kad bičiulis padarė kokį nors nusižengimą. Be to, derėtų, kad šitai dar lydėtų tam tikras kalbos ir būdo meilumas – visai nemenkas bičiulystės pagardas. Na, o liūdnumas ir griežtumas kiekviename reikale turi tam tikro svorio, tačiau bičiulystė privalo būti švelnesnė, laisvesnė, malonesnė ir labiau linkusi prie bet kokio draugiškumo ir nuolaidumo.

(XIX, 67) Šioje vietoje kyla vienas gan sunkus klausimas: ar kada nors reikia naujus bičiulius, nusipelnčius mūsų bičiulystės, vertinti labiau už senus, – panašiai kaip jaunos žirgas, kuriems mes atiduodame pirmenybę prieš senus. Tai abejonė, neverta žmogaus! Juk nė kalbos negali būti apie persisotinimą bičiuliais tarsi kokiais kitais dalykais; patys seniausi bičiuliai tarsi seni seni vynai mums būna patys maloniausi, tad teisingai byloja ta patarlė, kad su bičiuliu reikia suvalgyti daug modijų¹ druskos, idant būtų įvykdytos bičiulystės pareigos. Na, o jei naujos bičiulystės teikia vilčių, kad jos tarsi kokie neapgaulingi augalai duos vaisių, tai jų, suprantama, nereikia atsisakyti; tačiau senus bičiulius privalu saugoti savoje vietoje, nes didi būna senumo ir įpročio jėga. O kai dėl žirgo, apie kurį ką tik užsiminiau, tai kiekvienas mieliau jodinėja tuo žirgu, prie kurio būna pratęs, o ne nauju ir dar nejodytu; be to, įpratimas daug reiškia, kalbant ne tik apie kokį gyvūną, bet netgi apie tokius daiktus, kurie yra negyvi, kadangi, pavyzdžiui, mes džiaugiamės net ir vietove, kad ir kaip kalnuota ir miškinga, jeigu joje esam ilgiau pagyvenę.

(69) Vis dėlto didžiausias dalykas bičiulystėje yra laikyti save lygiu su žemesniaisiais. Juk dažnai pasitaiko taurių žmonių, koks mūsų taip sakant „bandoje“ buvo Scipionas. Jisai savęs niekad nestatė aukščiau Filo, niekad – aukščiau Rupilijaus, niekad – aukščiau Mumijaus², nekalbant jau apie bičiulius iš žemesniųjų luomų, o Kvintą Maksimą³, savo brolių, įžymų žmogų, tačiau visiškai sau nelygų, gerbė kaip aukštesnį už save dėl to, kad tas buvo vyresnis amžiumi, ir norėjo, kad visi saviškiai su jo pagalba iškiltų visuomenėje.

(70) Na, o štai, ką privalu daryti ir kuo būtina sekti visiems: jeigu žmonės pasiekia kokio dorybės, proto ir laimės pranašumo, turi jį teikti saviesiems ir juo dalintis su artimaisiais, idant galėtų, būdami patys kilę iš žemakilmių tėvų, turėdami menkesnės dvasios ar skurdesnės laimės artimuosius, padidinti jų turtus ir padėti jiems užimti garbingus postus bei aukštas vietas visuomenėje. Čia kaip pasakose apie tuos žmones, kurie, nieko nežinodami apie savo kilimą ir šeimą, kurį laiką tarnauja, o paskui juos atpažįsta ir atranda, kad jie – tai dievų ar karalių vaikai, tačiau jie vis viena išsaugo meilę piemenims, kuriuos ilgus metus laikė savo tėvais. Suprantama, kad šitaip kur kas labiau dera elgtis su tikrais ir vieninteliais tėvais. Mat proto, dorybės ir bet kokio pranašumo vaisius tada nuraškomas saldžiausias, kai jis atitenka bet kuriam pačiam artimiausiam žmogui.

(XX, 71) Vis dėlto kaip žmonės, glaudžiuose bičiulystės ir giminystės santykiuose stovį aukščiau, privalo susilyginti su žemesniais už save, lygiai taip pastarieji neturi sielotis, jog saviškiai juos pranoksta ar protu, ar laime, ar aukšta vieta visuomenėje. Dauguma tokių žmonių arba nuolat ko nors reikalauja, arba netgi priekaištauja, ir tai daro tuo dažniau, jei manosi turį ką nors tokio, apie ką gali pasakyti, jog tai jų paslaugiai, draugiškai ir su tam tikru vargu padaryta. Iš tiesų, kas per nepakenčiama žmonių rūšis, priekaištaujanti dėl daromų paslaugų! Juk jas turi atsiminti tie, kam

¹ Modijus – skysčių ir bėralų tūrio vienetas, lygus 8,75 litro.

² Liucijų Furijų Filą ir Spurijų Mumijų, Scipiono Jaunesniojo amžininkus, sutinkame kitame Cicerono kūrinyje „Apie valstybę“. Publijus Rupilijus 132 m. pr. Kr. buvo konsulas. Kartu su savo kolega Publijumi Popilijumi jis persekiojo Tiberijaus Grakcho šalininkus. Už tai abu 123 m. pr. Kr. buvo ištremti Gajaus Grakcho.

³ Kvintas Fabijus Maksimas Emilianus – vyresnysis Liucijaus Emilijaus Paulo Makedoniečio sūnus, įsūnytas Kvinto Fabijaus Maksimo, dėl to gavęs kitą – įtėvio – vardą.

jos ir buvo padarytos, o neminėti tie, kas jas suteikė! Dėl šios priežasties iškilesnieji žmonės bičiulystėje privalo ne tik nusileisti, bet taip pat koku nors būdu tuos žemesnius iškelti. Mat yra žmonių, kurie bičiulystę daro varginančią, galvodami, kad kiti juos niekina; beje, taip atsitinka tiems, kurie patys laiko save vertais paniekos žmonėmis; užtat pastariesiems privalu padėti tokio įsikalbėjimo atsikratyti ne tiktai žodžiais, bet taip pat ir darbais. Kita vertus, kiekvienam privalu duoti tiek, kiek, pirma, pats įstengi padaryti, o antra, kiek kitas, kurį tu myli ir remi, pajėgia išlaikyti. Kad ir kaip aukštai būtum iškilęs, vis viena visų neįstengsi į aukščiausius postus iškelti, lygiai kaip to nepadarė Scipionas, kuris pajėgė konsulo pareigas išrūpinti Publijui Rupilijui, bet jo broliui Liucijui – ne. Net jeigu tu galvotum bet ką dėl kito padaryti, visvien reikia žiūrėti, ką jis įstengs išlaikyti.

(74) Iš viso apie bičiulius privalu spręsti žmonėms, sulaukusiems brandaus amžiaus ir pasiekusiems užgrūdinto proto, ir jei pastarieji jaunystėje atsidėdavo medžioklėms ar žaidimams su kamuoliu, tai dar nereikia, jog jie turi bičiuliautis su tais, kuriuos mylėjo už atsidavimą tiems patiems pomėgiams. Juk šiuo pagrindu iš jų didžiausio pagal senumo teisę maloningumo reikalaus žindyvės ir pedagogai; žinia, pastarųjų nevalia niekinti, tik su jais reikia apsieiti kaip nors kitaip. Priešingu atveju bičiulystės santykiai negalės išlikti pastovūs. Mat skirtingi charakteriai lemia skirtingus pomėgius, o šių nepanašumas bičiulius išskiria. Tad ne dėl kokios nors kitos priežasties geri žmonės negali bičiuliautis su nedorėliais, o šie – su geraisiais, kaip tik dėl didžiausio skirtumo tarp vienu ir kitu būdo bei pomėgių.

(75) Taip pat verta nurodyti, kad besaikis maloningumas neturi, kaip tat labai dažnai būna, kliudyti bičiuliams siekti kokių nors jiems didžiai naudingų dalykų. Grįžęs prie padavimų, pasakysiu, kad Neoptolemas¹ nė nebūtų įstengęs užimti Trojos, jeigu būtų paklausęs savo mokytojo Likomedo, kuris apsipylęs ašaromis atsistojo jam skersai kelio. Juk dažnai atsiranda svarbių aplinkybių, verčiančių išsiskirti su bičiuliais, ir tas žmogus, kuris nori joms pasipriešinti dėl to, kad sunkiai pakels išsiskyrimą, pasirodo ne tik minkštaširdis ir silpnadvasis, bet dėl tos pačios priežasties dar ir neteisingas savo bičiuliui. Taigi dėl kiekvieno dalyko reikia paisyti ir to, ko tu reikalauji iš bičiulio, ir to, ko jam leidi reikalauti iš savęs.

(XXI) Kai kada atsitinka tam tikra bėda, kai tenka nutraukti bičiulystę (mano kalba nuo išminčių bičiuliavimosi dabar leidžiasi prie įprastinės draugystės). Dažnų syk bičiulių ydos staiga paveikia ne tik jų bičiulius, bet ir svetimus žmones, tačiau tas ydas lydinti nešlovė krinta ir ant jų bičiulių. Taigi bičiulystės su tokiais žmonėmis reikia atsikratyti nutraukiant su jais santykius, o tai padaryti, kaip sakė Katonas, dera verčiau pamažu traukiant, o ne kirste nukertant, nebent įvyktų tokia visiškai nepakenčiama neteisybė, kad atrodytų ir neteisinga, ir negarbinga tuoj pat su bičiuliu neišsiskirti ir nuo jo neatsižegnoti. Na, o jeigu tam tikrų pokyčių patirs, kaip dažnai būna, ar charakteriai, ar siekiai arba iškils nesutarimų dėl vaidmens valstybėje (juk, kaip neseniai minėjau, kalbu ne apie išminčių, o – kasdienį bičiuliavimąsi), tada teks pasisergėti, kad žmonės nepagalvotų ne tik apie bičiulystės nutraukimą, bet net apie kilusį priešišumą. Mat nėra nieko bjauriau už karą su žmogumi, su kuriuo artimai bičiulivaisi. Kaip žinote, Scipionas dėl manęs atsisakė bičiulystės su Kvintu Pompėjumi², o dėl nesutarimų valstybės klausimais jisai nutolo ir mūsų kolegos Metelo³; ir vieną, ir kitą žingsnį jis žengė oriai, be didelio griežtumo ir apmaudo sieloje.

¹ Neoptolemas – Achilo ir Deidamėjos sūnus, išaugintas ir išauklėtas senelio Likomedo, Skiros salos karaliaus. Pasak legendos, achajai be Neoptolemo nebūtų užėmę Trojos, todėl Odisėjas jį išsigabeno iš Skiros. Neoptolemas užmušė Trojos karalių Priamą, išsivedė į nelaisvę Hektoro žmoną Andromachę ir prie savo tėvo kapo paaukojo Priamo dukterį Poliksę.

² Kvintas Pompėjus Nepotas – Romos valstybės veikėjas, 141 m. pr. Kr. ėjęs konsulo, 131 m. pr. Kr. – cenzoriaus pareigas. Buvo kalbama, kad jis žadėjo paremti Lelijų per konsulo rinkimus, tačiau užuot taip pasielgęs jis pats iškėlė savo kandidatūrą ir pasistengė laimėti konsulo vietą.

³ Kvintas Cecilijus Metelas Makedonietis – Romos valstybės ir karo veikėjas, 143 m. pr. Kr. ėjęs konsulo pareigas. Scipionų priešininkas. Lelijus ir Metelas kalbamuoju metu priklausė augurų kolegijai.

(78) Dėl šios priežasties pirmiausia reikia stengtis, kad tarp bičiulių nekiltų nesantaika; bet jei jau ji kiltų, tai reiktų siekti, kad bičiulystė atrodytų veikiau išblėsusi, o ne nutraukta. Be to, būtina saugotis, kad bičiuliški saitai nevirstų stipriu priešišku, gimdančiu barnius, piktžodžiavimus ir užgauliojimus. Jei pastarieji būtų dar pakeliami, tai juos derėtų perkentėti ir vis rodyti senovinei bičiulystei pagarbą, idant kaltas atrodytų tasai, kuris neteisingai elgiasi, o ne tasai, kuris patiria neteisybę.

Apskritai nuo visų šitų apsirikimų ir nemalonumų būna vienas apsisaugojimas ir apsigynimas, o būtent, kad žmonės neturi pernelyg greitai reikšti prielankumo kitiems, ypač jei pastarieji jo neverti. Na, o verti bičiulystės būna tie, kurie savyje slepia priežastį, kodėl jiems galima tą prielankumą rodyti. Tokių – reta. Beje, visa, kas puiku, – reta, ir nebūna nieko sunkiau, kaip surasti tokį dalyką, kuris savo rūšyje visais atžvilgiais pasižymėtų tobulumu. Vis dėlto daugelis mirtingųjų žmogiškuose reikaluose nepastebi nieko gera, išskyrus tai, kas teikia jiems naudos, o iš bičiulių tarsi kokių gyvulių jie tiems rodo didžiausią prielankumą, iš kurių tikisi didžiausios naudos. Šitaip žmonės nepatiria pačios gražiausios ir visų tikriausios bičiulystės, siekiamos per ją vieną ir vien dėl jos pačios, ir patys savo pavyzdžiu neparodo, kokia didinga ir stipri būna šioji bičiulystės jėga. Juk kiekvienas myli patsai save, ir visai ne dėl to, kad iš meilės sau turėtų kokios nors naudos, o kad yra pats sau brangus. Ir jeigu štai tokio santykio mes neperkelsim į bičiulystę, tai niekad nesurasim tikro bičiulio, nes pastarasis visad būna tarsi kok „antrasis aš“. Šitai pasireiškia gyvūnijoje: sparnuočiuose, žuvyse, naminiuose ir laukiniuose gyvūnuose, žvėryse, – visų pirma tuo, kad jie irgi myli patys save (šis jausmas gimsta kartu su kiekvienu gyviu), o antra, kad jie ieško bei siekia tos pačios rūšies gentainių, norėdami su jais susijungti. Gyvūnai taip daro iš patraukimo ir tam tikros meilės, primenančios žmogiškąją; o kaip smarkiai šis jausmas būdingas žmogui! Juk pastarasis ir pats save myli, ir kito ieško, idant savo sielą taip sujungtų su to kito, kad iš dviejų sielų padarytų tarsi vieną.

(XXII, 82) Tačiau daugelis žmonių elgiasi neteisingai, jei nepasakyčiau – begėdiškai, norėdami turėti tokių bičiulių, kokie būti patys neįstengia, ir iš jų trokšdami tokių dalykų, kokių patys jiems neduoda. O juk teisinga yra iš pradžių pačiam būti geram žmogui, o tik paskui ieškoti kito, panašaus į save. Tarp šitokių žmonių tegali tvirtėti toji pastovi bičiulystė, apie kurią jau kuris laikas svarstome, kadangi asmenys, susieti geranoriškumo, pirmiausia suvaldys įgeidžius, kuriems vergauja kiti, o paskui džiaugsis lygiateisiškumu bei teisingumu, imsis visko vienas vardan kito, reikalaus kits iš kito tik garbingų bei teisingų dalykų ir ne tik rūpinsis vienas kitu ir kits kitam rodys geranoriškumą, bet taip pat gerbs vienas kitą. Juk puikiausią gražmeną iš bičiulystės atima tasai, kurs pašalina iš jos pagarbą.

(83) Taigi pragaištingo paklydimo būna užvaldyti žmonės, maną, jog bičiulystėje atviri vartai visokiems geiduliams ir nusidėjimams; bičiulystė yra dorybių rėmėja, o ne ydų palydovė, ir ją pati prigimtis mums davė tam, kad dorybė, nepajėgdama viena pati pasiekti to, kas svarbiausia, tai pasiektų, susijungusi ir susivienijusi su kita tokia. Ir jeigu kuriuos nors žmones tokia sąjunga sieja, siejo ar sies, tai jų bendrininkavimą reikia laikyti pačiu laimingiausiu ir tinkamiausiu aukščiausiam prigimties gėriui.

(84) Tai šitokia, sakau jums, yra ta sąjunga, kuri apima viską, ko siekti reikalingu laiko žmonės: taurumą, šlovę, sielos ramybę ir džiaugsmą, – taigi gyvenimas, kai visa šitai po ranka, būna palaimingas, o be viso to būti toks negali. Ir kadangi tatau esti pats svarbiausias ir didžiausias gėris, tai mes, norėdami jį pasiekti, privalome puoselėti dorybę, be kurios neįstengiame nei bičiulystės užmegzti, nei bet kokio trokštamo dalyko pasiekti; na, o paniekinę dorybę žmonės, manantys, jog turi bičiulių, įsitikina suklydę tik po to, kai kokia nors sunki jų nelaimė tampa išbandymu jų

bičiuliams.

(85) Dėl šios priežasties – apie tai reikia dažniau kalbėti – prielankumą tau dera rodyti po to, kai susidarysi nuomonę, o ne ją susidaryti, kai jau kam nors parodei prielankumą. Bet kaip už savo atsainumą mes būnam baudžiami dėl daugelio dalykų, taip ypač skaudžiai būnam baudžiami dėl mūsų prielankumu ir pagarba besinaudojančių bičiulių; mat mes būnam protingi po laiko ir dirbam, kas jau padaryta, kaip mus perspėja senovinė patarlė. Juk būdami tai čia, tai ten, susiję ar kasdieniniu bendravimu, ar pareigomis, mes pusiaukelėje dėl kokio nors nemalonumo nutraukiame saitus su savo bičiuliais.

(XXIII, 86) Šitokį nesirūpinimą pačiu reikalingiausiu dalyku reikia ypač supeikti. Mat bičiulystė yra vienitelis iš visų žmogiškų dalykų, kurio naudingumą visi pripažįsta vienu balsu. Nors pačią dorybę daug kas niekina ir vadina savos rūšies apsimitinėjimu ir pasirodymu, nors į turtus iš aukšto žiūri daug tokių, kurie, tenkindamiesi mažu, malonumą patiria iš skurdaus maisto ir varganų gyvenimo sąlygų, nors garbingas pareigas, kurių troškimu kai kas užsidega, šitiek daug žmonių taip niekina, kad nemato už jas nieko menkesnio ir tuštesnio, nors netgi ir kitus dalykus, kurie kai kam atrodo nuostabūs, labai daug žmonių laiko stačiai tuščia vieta, tačiau dėl bičiulystės sutaria visi kaip vienas: ir tie, kurie pasiaukoja valstybiniam darbui, ir tie, kurie džiaugiasi gamtos pažinimu bei mokslais, ir tie, kurie varo savo vagą, neidami valstybinės tarnybos, ir pagaliau netgi tie, kurie visiškai atsideda malonumams, – taigi jie sutaria, kad jei jie norėtų kokiu nors atžvilgiu tinkamai gyventi, tai be bičiulystės gyvenimo neturėtų. Mat nežinau, kokiu būdu, bet bičiulystė prasiskverbia į visų žmonių gyvenimą ir jokiam amžiaus tarpsniui neleidžia apsieiti be savęs. Net jeigu koks nors žmogus būtų tokios atžagarios ir nežmoniškos prigimties, kad vengtų žmonių susibūrimo ir jo nepakęstų, kaip Atėnuose kad buvo toksai Timonas¹, tai netgi šitas negalėtų apsikesti, nieškodamas kito, pas kurį galėtų išvesti savojo atkarumo nuodus. O šitai užvis geriau būtų galima įvertinti, jei susiklostytų tokios aplinkybės, kad koksai nors dievas mus pašalintų iš šitos daugybės žmonių ir įkurdintų kokioj atkampioj vietoj, o ten gausiai bei apščiai aprūpintų visom gėrybėm, kurias tik dovanoja gamta, bet tik atimtų galimybę regėti žmogų. Tai kas būtų toks geležinis, kad įstengtų išverti tokį gyvenimą ir kad vienatvė iš jo neatimtų malonumo mėgautis visais kūniškais džiaugsmais?! Vadinas, teisybė yra tatau, ką girdėjau iš mūsų senolių, minėjusių, jog tai buvo pratęs sakyti tarentietis Architas²; na, o jie tai girdėjo iš kitų senolių, taigi: „Jei kas nors užkoptų į dangų ir įsistebėtų į pasaulio gamtą bei žvaigždynų grožį, tai jam tas stebėjimasis nebūtų malonus; o jis būtų kuo maloniausias, jeigu tas žmogus turėtų kam apie tai papasakoti“. Šit, kaip prigimtis nepakenčia nieko vieniša ir nuolat ramstosi tarsi į kokį ramstį, o tatau ir būna maloniausia artimiausiame bičiulyje.

(XXIV) Bet nors prigimtis tokia gausybe ženklų rodo, ko nori, ieško bei trokšta, tačiau mes, nežinau kodėl, bet būnam jai kurti ir negirdim, kam jos nuolat esam raginami. Mat bičiulystės raiška būna įvairi ir daugialypė, gyvenimas teikia daugybę dingsčių įtarimams ir užgavimams, o juos ar apeiti, ar sumažinti, ar išverti yra būdinga išminčiams; juk kartais užgavimą reikia perkentėti, idant bičiulystėje būtų išsaugota ir nauda, ir ištikimybė: mat bičiuliams dažnųsyk reikia ir ką nors priminti, ir juos dėl ko nors subarti, o šitai privalu priimti bičiuliškai, kai tatau daroma maloningai.

(89) Nežinau, kodėl, bet teisinga yra tai, ką mano bičiulis sako „Andrietėje“:

Prie bičiulystės veda nuolaidumas, o

¹ Timonas Atėnietis (V a. pr. Kr.) – pagarsėjęs Antikos mizantropas. Nusivylęs bičiuliais ir tėvynainiais, tapo atsiskyrėliu.

² Apie Architą žr. 75 paaiškinimą „Katonui Vyresniajam“.

prie neapykantos – teisybė...¹

Teisybė būna sunki, nes iš jos kyla neapykanta, kuri yra tikras bičiulystės nuodas; vis dėlto nuolaidumas būna dar sunkesnis, nes jis, pataikaudamas nusižengimams, bičiuliui leidžia stačia galva risti į prarają; na, o didžiausia kaltė tenka tam, kuris ir teisybę niekina, ir per nuolaidumą būna stumiamas apgaulėn. Vadinasi, šituose dalykuose kiekvienam reikia paisyti blaivaus proto ir atsargumo, idant ir priminimas apsiėtų be griežtumo, ir subarimas – be užgauliojimo; na, o nuolaidumą tegul atstoja, kaip pasakytume, mielai vartodami Terencijaus žodžius, meilumas ir tegul iš nuolaidumo kuo toliau būna vejamas pataikavimas – tasai ydų parankinis, netinkantis ne tik bičiuliui, bet apskritai laisvam žmogui; juk vienas dalykas – gyventi su tironu, o visai kitas – su bičiuliu.

(90) Kai dėl žmogaus, kurio ausys taip kurčios teisybei, kad jisai nepajėgia iš bičiulių išgirsti tiesos, tai jo gerove reikia susirūpinti. Juk žinomas, kaip ir daug kitų, anas Katono posakis: „Geriau pasitarnauja kai kurie rūstūs priešai, o ne tie bičiuliai, kurie atrodo mieli, nes pirmieji teisybę išdrožia dažnai, o antrieji – niekad“. Ir stačiai nesusipratimu reikia laikyti, kad tie, kuriuos kas nors perspėja, nepatiria nepatogumo, kurį privalo patirti, o pajaučia tai, ko neturėtų jausti: mat jie nesigraužia nusižengę – sunkumą jie pajaučia barami, užuot sielojęsi dėl prasižengimo ir džiaugęsi pamokymu.

(XXV, 91) Taigi kaip tikrai bičiulystei būdinga perspėti bei priimti perspėjimus, kaip vienam – atvirai, tik ne griežtai veikti, o kitam – kantriai, tik ne atžagariai priimti, taip privalu manyti, jog nėra kito baisnesnio ankryčio bičiulystėje kaip tiktai įsiteikinėjimas, meilikavimas ir pataikavimas; beje, daugybe vardų galima pavadinti šią ydą, būdingą lengvabūdiškiems bei apgaulingiems žmonėms, kurie viską kalba, tenkindami pageidavimą, o ne siekdami teisybės. O kadangi apsimitinėjimas visuose dalykuose yra ydingas (mat jis šalina teisingą sprendimą ir jį gadina), tai ir labiausiai prieštarauja bičiulystei: juk jis naikina teisybę, be kurios negali tvirti bičiulystės vardas. Mat kadangi bičiulystės esmę sudaro tai, kad viena siela tarsi atsiranda iš daugelio, tai kaipgi ji galės atsirasti, jei netgi vienas žmogus neturės vienos ir tos pačios sielos, o – įvairuojančią, nepastovią ir daugialypę? O kas dar gali būti taip nepastovu ir taip nenuoseklu kaip siela to žmogaus, kuris atsiliepia ne tik kad į kito jausmus ir norus, bet netgi į veido išraišką bei galvos linktelėjimą?

„Ne“, – kas nors, ir aš: „Ne“; „Taip“, ir ašen:

*„ Taip“; galop pats sau liepiu
pataikaut visuos dalykuos...² –*

kaip sako tas pats Terencijus, tik šįkart – Gnatono lūpomis. Na, o šitokios rūšies bičiulį įsitaityti būdinga tikrai visiškam lengvabūdžiui. O juk daug žmonių panėši į Gnatonus, nors turtais, sėkme ir garsu juos pranoksta; jų pataikavimas būna nemalonus, nes čia prie tuštybės prisidėjo dar ir autoritetas.

(95) Meilikuojantį bičiulį nuo tikro atskirti ir atpažinti padeda pasitelktasis atidumas lygiai taip, kaip jis padeda atskirti visa, kas pagražinta ir netikra, nuo tikro ir teisingo. Netgi liaudies susirinkimas, sudarytas iš pačių nemokyčiausių žmonių, paprastai pastebi, kuo skiriasi populiaras, tai yra pataikaujantis lengvabūdiškas pilietis, nuo nepajudinamo, griežto ir oraus žmogaus. Kokiais meilikavimais neseniai Gajus Papirijus glostė liaudies susirinkimo ausis, kai siūlė įstatymą dėl liaudies tribūnų perrinkimo³! Mes nepritarėme; na, bet apie save nekalbėsiu, mieliau papasakosiu

¹ Citata iš Terencijaus komedijos „Andrietė“ (eil. 68–69). Apie Terencijų žr. 112 paaiškinimą „Katonui Vyresniajam“.

² Citata iš Terencijaus komedijos „Eunuchas“ (eil. 252). Gnatonas – šios komedijos veikėjas.

³ Apie Gajų Papirijų Karboną žr. 45 paaiškinimą. 131 m. pr. Kr. jis pasiūlė įstatymą, leidžiantį liaudies tribūnui vėl juo tapti kitais metais, o ne po dešimtmečio, kaip tada buvo. Scipionas ir Lelijus pasisakė prieš įstatymo priėmimą, ir Gajaus Papirijaus siūlymui nebuvo pritarta. Tokio turinio įstatymas buvo priimtas po kelerių metų.

apie Scipioną. Nemirtingieji dievai, koks buvo jo orumas ir kokia didybė jam sakant kalbą! – Lengvai pasakytum, kad tai buvo romėnų tautos vadas, o ne jos palydovas. Na, bet jūs patys buvote; be to, rankose turite kalbą. Taip liaudžiai palankus įstatymas buvo liaudies balsais atmestas. O jūs prisimenate – dabar grįšiu prie savęs, – koks palankus liaudžiai atrodė Gajaus Licinijaus Kraso įstatymas apie žynių tarybas¹, pasiūlytas konsulaujant Kvintui Maksimui, Scipiono broliui, ir Liucijui Mancinui². Mat pagal tą įstatymą kooptavimas į žynių kolegijas buvo perduodamas liaudies malonei, ir Krasas pirmasis ėmė bendrauti su liaudimi, kalbėdamas forume³. Vis dėlto paperkančią jo kalbą lengvai nugalėjo šventa nemirtingųjų dievų baimė, kai mes stojome ginti esamos padėties. O tai įvyko man būnant pretoriumi, penkeri metai iki mano išrinkimo konsulu; šitaip tad toji byla buvo apginta labiau svarstomo dalyko esme, o ne didžiausiu kalbėtojo autoritetu.

(XXVI, 97) Ir jeigu scenoje, tai yra liaudies susirinkime, kuriame labai daug vietos tenka išmonėms bei užuominoms, teisybė turi reikšmės, jei tik ji iškeliamą aikštėn ir nušviečiama, tai kas turi dėtis bičiulystėje, kuri visa būna įvertinama pagal teisybę?! Jeigu, kaip sakoma, tu bičiulystėje neregėtum atviros širdies ir patsai savosios neparodytum, tai nerastum nieko patikima ir nieko tikra, kadangi netgi dėl to, ar pats myli ir esi mylimas, nežinotum, kiek tai yra tikra. Nors šiaip jau tasai pataikavimas, kad ir koks pragaištingas, negali niekam pakenkti, – nebent tam, kuris jį priima ir juo džiaugiasi. Taip jau yra, kad tasai užvis plačiau atveria savo ausis pataikautojams, kuris pats sau pataikauja ir pačiu savimi užvis labiau džiaugiasi. Dorybė apskritai myli save: juk ji geriausiai save pažįsta ir supranta, kaip nusipelnusi meilės. Bet aš dabar kalbu ne apie dorybę, bet jos įsivaizdavimų. Mat ne tiek daug žmonių dorybės paiso, kiek nori tokiais atrodyti. Šiuos žmones džiugina pataikavimas, ir kai jiems kas nors pagal jų norą sako pagiriamąjį žodį, tai tokią tuščią kalbą jie laiko savosios garbės liudijimu. Vadinas, nėra jokia bičiulystė, jei vienas nenori girdėti teisybės, o kitas pasiruošęs meluoti. Ir pataikūnų meilikavimas komedijose mums neatrodytų sąmojingas, jei nebūtų karių pagyrūnų⁴.

Taide, ar labai dėkoji man?

Gana buvo atsakyti: „Labai“, o ji atsakė: „Nepaprastai!“ Mat pataikūnas visuomet padidina tai, ko ir taip didelio pageidauja žmogus, pagal kurio norą kalbama.

(99) Nors dėl šios priežasties toji meilikaujamoji pataika ir turi reikšmės tiems, kurie patys jos prašosi bei šaukiasi, bet žmonėms oresniems bei pastovesniems dera priminti, idant žiūrėtų, kad neužkibtų ant gudraus pataikavimo. Mat atvirai pataikaujantį žmogų pastebi kiekvienas, jei tik nėra kvailas, o gudriai ir paslapčiomis pataikaujančio vyro reikia saugotis, kad toksai nieku būdu neprisigerintų; jį baisiai sunku atpažinti, nes jis meilikauja, dažnai prieštaraudamas, įsiteikinėja, nuduodamas priešgyniaujantį, ir galiausiai netgi atkiša delnus ir leidžiasi surišamas, kad tik tam žmogui, iš kurio pasišaipė, atrodytų, jog tai jisai numatė toliau. O ar kas esti bjauriau, kaip būti tokiam, iš kurio šaipomasi? Ir kad taip neatsitiktų, dera labiau pasisaugoti.

*Labiau tu už visus juokingus ir kvailus
senius mane raitai ir iš manęs šaipais*

¹ 145 m. pr. Kr. Gajus Licinijus Krasas pasiūlė įstatymą, pagal kurį žyniai į kolegiją turėjo būti renkami liaudies susirinkime, o ne kooptuojami pačių kolegijų.

² Kvintas Fabijus Maksimas Emilianas ir Liucijus Hostilijus Mancinas konsulavo 145 m. pr. Kr.

³ Iki tol oratoriai forume kalbėdavo veidu atsigręžę į Hostilijaus kuriją, kurioje vykdavo senato posėdžiai. Pagal Ciceroną, pirmas veidu į žmones atsigręžė Gajus Licinijus Krasas; pasak Plutarcho, – Gajus Grakchas.

⁴ Ciceronas kalba apie Terencijaus ir Plauto komedijų veikėjus: Terencijaus „Eunuche“ tokie yra parasitas (pataikūnas, ieškantis sau naudos) Gnatonas ir karys Trasonas, o Plauto „Karyje pagyrūne“ – Pirgopolinikas. Toliau cituojama Terencijaus komedija „Eunuchas“ (eil. 39).

pelnytai!..¹

(100) Taigi netgi komedijose šis – neapdairių ir patiklių senių – vaidmuo būna pats kvailiausias. Na, bet aš nė nežinau, koku būdu kalba nuo tobulų, tai yra išmintingų (kalbu apie tokią išmintį, kokia tik gali žmogui tekti), žmonių bičiulystės pasisuko prie lengvabūdiškos draugystės. Todėl sugrįžkime prie pirmosios ir ja galiausiai užbaikime.

(XXVII) Dorybė, dorybė, sakau jums, Gajau Fanijau ir tujai, Kvintai Mucijau, bičiulystės saitus ir suriša, ir juos išsaugo. Mat ja remiasi atitikimas, ja remiasi pastovumas ir tvermė; kai ji apsireiškia, parodo savąją šviesą ir tokią pat išvysta kitame žmoguje, tai veržiasi prie jos ir savo ruožtu perima tai, kas būna kitame; iš čia kyla arba meilė, arba bičiulystė, nes abi šios sąvokos kilusios iš žodžio „mylėti“, o mylėti yra ne kas kita, kaip tiktai rodyti prielankumą tam, kurį myli, be nepritekliaus jutimo ir be naudos siekimo – pastaroji pati atsiranda iš bičiulystės, net jei tu jos mažiau ir teieškai.

(101) Mes su šitoku maloningumu jaunystėj reiškim prielankumą seniems žmonėms: Liucijui Paului, Markui Katonui, Gajui Galui, Publijui Nazikai, Tiberijui Grakchui, musišchio Scipiono uošviui²; o juk tasai maloningumas dar labiau šviečia iš bendraamžių, tokių kaip aš ir Scipionas, Liucijus Furijus, Publijus Rupilijus, Spurijus Mumijus³. Savo ruožtu mes, seniai, randame atgaivą, patirdami jaunų žmonių, tokių kaip jūsų, kaip Kvinto Tuberono⁴, meilę; aš netgi džiaugiuosi bičiulyste su visai jaunučiais Publijumi Rutilijumi ir Aulu Verginijumi⁵. Ir kadangi mūsų gyvenimui bei prigimčiai būdinga tokia taisyklė, jog viena karta keičia kitą, tai užvis labiau geistinas dalykas, kad su tais bendraamžiais, su kuriais tu buvai paleistas tarsi nuo kokio starto, galėtum, kaip sakoma, ir finišą pasiekti.

(102) Bet kadangi žmogiški reikalai yra netvarūs ir trapūs, tai nuolatos reikia ieškoti kitų žmonių, kuriems mes galėtume rodyti savo prielankumą ir kurie mums tą prielankumą reikštų; juk pašalinus meilę ir maloningumą, iš gyvenimo atimamas bet koks malonumas. Ir nors Scipioną iš manęs atėmė staiga, bet jis man yra ir bus amžinai gyvas; mat aš mylėjau to vyro dorybę, kuri juk – nesunaikinta: ji stovi prieš akis ne tik vienam man, kuris nuolat su ja susidūriau, bet taip pat bus ryški ir nepaprasta palikuonims. Tad niekas ar širdyje, ar viltyse nepuoselės didingesnių žygių, jeigu vertu dalyku nelaikys sekimo jo atminimu ir paveikslu.

(103) Užtat iš visų dalykų, kuriuos man suteikė likimas ar prigimtis, neturiu nieko, ką galėč prilyginti bičiulystei su Scipionu. Tai joje aš suradau sutarimą dėl valstybės, joje – patarimą asmeniais klausimais, joje – poilsį, pilną džiaugsmo. Niekad aš jo neužgavau netgi, kaip galvoju, dėl menkiausio nieko, niekad iš jo neišgirdau, ko pats nebūč norėjęs: mes turėjom vienus namus, valgėm tą patį maistą ir ne tik bendrai kareiviavom, bet ir keliavom bei gyvenom kaime.

(104) Ar čia man dar reikia pasakoti apie nuolatinės mudviejų pastangas ką nors sužinoti ir ko nors išmukti, kurioms mudu, pasitraukę tautai iš akių, eikvodavom visą savo laisvalaikį?.. Jeigu atsiminimai apie šiuos dalykus būtų prapuolę kartu su tuo žmogumi, tai aš nieku būdu negalėč tverti iš ilgesio tam artimiausiam ir brangiausiam žmogui. Tačiau jie neprapuolė: priešingai, dėl mano apmąstymų bei prisiminimų jie gyvuoja ir auga. Na, bet jei aš ir būčiau likęs be jų visiškai, tai

¹ Citata iš Cecilijaus Stacijaus komedijos „Ipdinė“ (fragm. eil. 243).

² Apie Liucijų Emilijų Paulą Makedonietį žr. 33 paaiškinimą „Katonui Vyresniajam“. Apie Marką Porcijų Katoną Vyresnijį žr. 7 paaiškinimą „Katonui Vyresniajam“. Apie Gajų Sulpicijų Galą žr. 93 paaiškinimą „Katonui Vyresniajam“. Apie Publijų Kornelijų Scipioną Naziką žr. 40 ir 49 paaiškinimą. Tiberijus Sempronijus Grakchas – Romos valstybės veikėjas, 177 ir 163 m. pr. Kr. ėjęs konsulo pareigas. Buvo vedęs Scipiono Vyresniojo dukterį Korneliją, su kuria susilaukė būsimų liaudies tribunų Tiberijaus ir Gajaus Grakchų. Scipionas Emilianas buvo vedęs Tiberijaus Sempronijaus Grakcho dukterį.

³ Apie Liucijų Furijų žr. 32 paaiškinimą. Apie Publijų Rupilijų žr. 43 paaiškinimą. Apie Spurijų Mumijų žr. 62 paaiškinimą.

⁴ Apie Kvintą Tuberoną žr. 41 paaiškinimą.

⁵ Publijus Rutilijus Rufas buvo stoiko Panaitijo mokinys. 133 m. pr. Kr. būdamas karių tribūnu, jis dalyvavo Numancijos apsaustyje. 105 m. pr. Kr. jis ėjo konsulo pareigas. Aulas Verginijus – romėnų teisininkas.

didelę paguodą man teiktų manasai amžius: juk ilgiau kentėti minėto ilgesio aš jau negaliu. Visa, kas trunka trumpai, privalu perkentėti, net jeigu tai ir būna sunku.

Štai, ir viskas, ką norėjau papasakoti apie bičiulystę. Na, o jus aš raginu dorybei, be kurios neįmanoma bičiulystė, surasti tokią aukštą vietą, kad niekas, išskyrus dorybę, jums neatrodytų vertingiau nei bičiulystė!

Markas Tulijus Ciceronas, *Pokalbiai apie senatvę ir bičiulystę*, iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Vyturys, 1998, p. 72–116.